

HANEFÎ ZÜHD GELENEĞİNİN TEMSİLCİSİ OLARAK İMAM BİRGİVÎ

Prof. Dr. Mehmet Saffet Sarıkaya
SDÜ İlahiyat Fakültesi Isparta
Orcid.org: 000-0002-0931 6090

Öz

Sünni gelenekte akılcılığı temsil eden Hanefilik, kurucusu Ebû Hanife'nin şahsında Kur'an ve Sünnet kaynaklı bir zühd anlayışına da sahiptir. Ashab-ı re'y'in "akılcı din anlayışı"yla özellikle h. III-IV. yüzyıllarda Müslümanlar arasında gelişen tasavvufi düşünceye mesafeli davranılmasına rağmen, bu zühd anlayışı Hanefi ulema arasında temsil edilmeye devam etmiştir. Bir başka ifadeyle klasik tasavvuf tasnifinde erken dönemi ifade etmek için kullanılan "zühd anlayışı", esasen Hanefi gelenekte doktriner tasavvuftan farklı olarak, bizim, "ahlak temelli din algısı" diye nitelendirdiğimiz Kitap ve Sünnet eksenli İslam'a uygun bir anlayışla yaşanmış ve yaşatılmıştır.

Bu anlayışın temel parametrelerini: Dinin temel inançlarını benimseyen, iman ve irade hürriyeti konusunda kişinin bireysel sorumluluklarını kabul eden, bireysel ibadetlerin manevi ve duygusal boyutuna vurgu yaparak ruh-mana bütünlüğünü yakalayan, kazançlar ve harcamalar konusunda dayanışmacı ve sosyal paylaşımcı, gündelik siyasetin çekişmelerinden uzak kalarak güncel problemlerle ilgili bilgi üreten ve doğru bir duruş sergileyen tavır olarak açıklayabiliriz. Bu tavrı benzeri tasavvufi düşünce ve hareketlerden ayıran özellikleri ise, tasavvufi düşüncenin temel bilgi kaynağı olan keşf, ilham ve sezgiyle elde edilen bilgilerin kabul edilmemesi, bu bilgiye sahip olduğunu iddia edenler etrafında oluşturulan karizmatik lider olgusuna atfedilen değer ve bu bağlamdaki menakıp kültürünün reddi, nafile türü temel ibadetlerin dışında cemaatle birlikte uygulanan ritüellere mesafeli duruştur.

Bu bildiride, Hanefî zühd geleneği bağlamında *Tarikat-ı Muhammediyye* esas alınarak İmam Birgivi'nin zühd merkezli din anlayışını nasıl temsil ettiği ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bu bağlamda İmam Birgivi'ye nispet edilen Selefi nitelemesi ve İbn Teymiye'nin tesirinde kaldığıyla ilgili iddialar ve kendisinden sonraki Kadızadeliler hareketine sözde etkileri değerlendirilecektir.

Anahtar Kavramlar: İslam Mezhepleri Tarihi, Hanefi zühd geleneği, ahlak temelli din algısı, İmam-ı Birgivi, *et-Tarikatü'l-Muhammediyye*

IMAM BİRGİVİ AS A REPRESENTATIVE OF THE HANAFİ ZUHD TRADITION

Abstract:

Hanafism, representing the rationalism in the Sunni tradition, has the Qur'an and Sunnah referred the ascetic understanding in the personality of Abu Hanifa, the founder of Hanafism.

Despite being away from mystical thought with the rational religious understanding of Ashab al-Ra'y especially in hijri 3rd -4th centuries, this ascetic (zuhd) understanding continued to be represented among the Hanafi scholars. In other words, The ascetic understanding being used to express the early period, essentially, Differently from the doctrinaire sufism, was experienced and kept alive with Quran and Sunnah based Islam that we call "moral based religion perception".

We can explain the main parameters of this understanding are as an attitude, adopting the main beliefs of religion, accepting the responsibilities of person about belief and freedom of will, accepting the integrity of spirit-sense by emphasizing the spiritual and emotional dimension of individual worship, being solidarist and social sharer about earnings and expenditures, providing information about current problems by avoiding the controversies of actual politics.

What distinguishes this attitude from similar mystical ideas and movements are, the rejection of the knowledge derived from inspiration and intuition, which is the main source of knowledge of mystical thought, the value attributed to the charismatic leader phenomenon created around those who claim to have this knowledge and the rejection of the culture of manaqib in this context, keeping away the congregational worships except the nafila main worships.

In this paper, I will try to reveal how Imam Birgivi represents the zuhd-centered religious understanding by referencing Tariqati Muhammadiyya. In this context, I will the Salafi attribution attributed to Imam Birgivi and the claims about that he remained under the influence of Ibn Taymiyyah and his influences to Qadizadalis

Key words: History of İslamic Sects, the Hanafi zuhd tradition, moral based religion perception, Imam Birgivi, Tariqat al-Muhammadiyyah

Giriş

Türk kültür ve medeniyet tarihi bakımından Osmanlı dönemi, yapılan pek çok araştırmaya rağmen hâlâ daha araştırmacıların henüz çalışmadıkları veya üzerinde tartıştıkları bakir ve önemli konuları barındırmaktadır. Bu önemli konulardan birisi de dini tarih alanıdır. Tahrir kayıtları, mühimme defterleri, şer‘iyye sicilleri gibi arşiv belgeleri yanında kütüphanelerimizde tahkik ve neşr için bekleyen binlerce eser bulunmaktadır. Öte yandan gerek kütüphane kayıtlarındaki tasnif problemleri, gerekse yazılan eserlerin pek çoğunda müellifin veya telif tarihinin belirlenmesiyle ilgili problemlerin de dikkate alınması gerekmektedir. Tarihçilerin, edebiyatçıların, iktisatçıların, sosyologların ve ilahiyatçıların ilgi alanına giren Osmanlı dini tarihi farklı bilim dallarındaki yöntem farklılıkları ve muhtemelen disiplinler arası ilişkilerin kopukluğu yüzünden zaman zaman aynı konuda birbirinden oldukça farklı neticelere ulaşılmasına yol açmaktadır.

Osmanlı dönemi dini tarihinin önemli simalarından olan İmam Birgivî diye meşhur Mehmed b. Pîr Ali (981/1573) de hakkında farklı kanaatlerin dile getirildiği bir zattır. Özellikle *et-Tarîkatü’l-Muhammediyye*’si bir taraftan Türkçe’ye çevrilirken diğer taraftan üzerine pek çok şerh ve haşiye yazılır, halk arasında yüzyıllarca okunur, vaizlerin el kitaplarından biri olur. XVII. yüzyılın ilk yarısında toplumu meşgul eden Kadızâdeliler hareketinin ileri gelenlerinin kendilerine Birgivî Mehmed Efendi’yi örnek aldıkları iddiası, Birgivî adının da bu bağlamda tartışılmasına yol açar. Onun tasavvuf karşıtlığıyla ilgili iddiaların bu hareket üzerinden yapıldığı anlaşılmaktadır. Ancak yakın tarihte yapılan bazı araştırmalar¹ Kadızâdelilerin görüşleri minvalindeki bazı risalelerin Birgivî Mehmed Efendi’ye nispetinin asılsızlığını ortaya koyar. Nitekim Yüksel, yeni tespitler üzerine Birgivî’nin dolaylı olarak İbn Teymiye’den

---

¹ Ahmet Turan Arslan, “İmam Birgivî’ye Nispet Edilen Bazı Eserler”, *I. Ulusal İslam Elyazmaları Sempozyumu, 13-14 Nisan 2007 Bildiriler Kitabı*, (İstanbul: Türçek, 2009); Ahmet Kaylı, *A Critical Study of Birgivî Mehmed Efendi’s (d.981/1573) Works and Their Dissemination in Manuscript Form* (Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2010), 29-30, 32-121.

etkilenmiş olabileceği fikrinden vazgeçtiğini ifade eder.² Dolayısıyla Mehmed Efendi'nin İbn Teymiye'nin etkisinde kaldığını ve tasavvuf karşıtlığını dile getiren iddiaların da tartışmaya açık olduğu aşikârdır. Ancak onun aile çevresiyle ilişkili olarak Bayramî şeyhi Abdullah Efendi'ye intisabına rağmen yine onun delaletiyle medreseye döndüğü dikkatten kaçırılmamalıdır. Bu durum onun yaşama biçiminin, meşrebinin sūfliğe çok da yatkın olmadığını göstermektedir. Bununla birlikte Birgivî'nin gündelik yaşayışı, dini tutum ve davranışları onun takvasının ve dini salabetinin en önemli göstergesidir.

Bildiride biz, bu tartışmalar ekseninde Birgivî Mehmed Efendi'nin din anlayışını dikkate alarak onun ne Selefî etkilere maruz kalan bir püritanist/tasfiyeci, ne de dini yaşayışına istinaden sūfliğe öykünen derviş ruhlu bir zat olmadığını bilakis Hanefî geleneğe bağlı koyu bir zühd anlayışına sahip olduğunu ortaya koymaya çalışacağız. Bu zühd anlayışının tasavvuf tarihçilerinin tasnifindeki gibi geçmişte kalmadığını ve Hanefîliğe özgü bir yapı olarak devam ettiğini göstermeye çalışacağız. Öte yandan ashab-ı re'y'i temsil eden Hanefî geleneğinin akılcı tutumunun, bu zühd anlayışı çerçevesinde Sünnete ittiba gayretiyle zamanla lafızcı din anlayışına evrilme sürecini takip edeceğiz. Bu anlayışın da siyasi şartları kullanarak Selefîliğe benzer bir dini tutumla toplumda şiddete varan tepkisel bir din algısına dönüşebildiğine işaret edeceğiz.

Birgivî Hakkındaki Değerlendirmeler

Mehmed Efendi'nin yaşadığı tecrübeleri itibarıyla bid'at kavramı üzerinde durması ve toplumda sıkça karşılaşılan bazı dini uygulamaları eleştirmesi, sūfî çevrelere yönelik eleştirilerini yüksek sesle dile getirmesi onu, yaşadığı dönemin statükocu ulemasından ayırt eder. Özellikle bid'at ile ilgili tavizsiz tavrı kendisinden iki buçuk asır önce yaşamış İbn Teymiye'nin konuyla ilgili fikirleriyle kolayca benzeştirilerek hakkında Selefî/Püritanist nitelmesi yapılmasına yol açar. Tasavvuf çevreleriyle ilgili eleştirileri de bu nitelmenin en somut göstergesi olur. Bu konuda Türk bilim çevrelerinde ilk yazarlardan birisi A.Y. Ocak'tır. Ocak ilgili değerlendirmesinde³ Osmanlı dini düşüncesinde *Fahrüddîn er-Râzî mektebi* ile *İbn Teymiye mektebi* olmak üzere iki ana mektepten bahsederek Birgivî Mehmed Efendi'yi *İbn Teymiye mektebi*'nin temsilcileri arasında göstermektedir: “Birgivî, böylece daha kendi zamanında, Osmanlı merkezi yönetiminin pragmatik Sünnilik anlayışına alternatif tasfiyeci

² Emrullah Yüksel, *Mehmed Birgivî'nin Dinî ve Siyasî Görüşleri* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011), 147-148.

³ Ahmet Yaşar Ocak, *Yeniçağlar Anadolu'sunda İslam'ın Ayak İzleri: Osmanlı Dönemi: Makaleler-Araştırmalar* (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2011) 178-180. Ocak'ın buradaki görüşleri 17. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Dinde Tasfiye/Püritanizm) Teşebbüslerine Bir Bakış: Kadızâdeliler Hareketi” *Türk Kültürü Araştırmaları*, 1984, 27-31: 208-235 ve Osmanlı İmparatorluğunda Düşünce Hayatı (14-17. Yüzyıllar), *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, ed. E. İhsanoğlu, (İstanbul: İRCİCA, 1998) 2: 159-193'de yayınlanmıştır.

mahiyette ikinci bir Sünnilik anlayışının doğmasına yol açmıştır ki, bu yüzden onu -kendisi her ne kadar Hanefî olsa da- İbn Teymiye hatta Hanbelî mektebine bağlamak yanlış olmayacaktır.” Benzer görüşleri Birgivi’yle ilgili akademik bir tez hazırlayan H. Lekesiz de savunur. O, “Birgivi, bütün ilmi ve irşadi mesaisini, Ehl-i Sünnet itikâdı ve fıkhının en önde gelen isimlerinden ve aynı zamanda Hanefî mezhebinin kurucusu olan İmâm-ı A’zam Ebû Hanife’nin (150/767) ve onun takipçilerinin ortaya koyduğu esaslar ve bu esaslar sonucu teşekkül eden Ehl-i Sünnet itikâdının, toplumda iyice yerleşmesi uğruna harcamıştır.”⁴ tespitini yapmasına rağmen, tezinin başlığından itibaren (*XVI. Yüzyıl Osmanlı Düzenindeki Değişimin Tasfiyeci (Püritanist) Bir Eleştirisi: Birgivi Mehmed Efendi ve Fikirleri*) Birgivi’yi Tasfiyeci/Püritanist bir konuma yerleştirir. Birgivi’nin fikir kaynaklarını ele alırken kullandığı *Hanefîlik Dışı Gelenekler* başlığında onun bid’atle ilgili ifadelerini İbn Teymiye’nin metinleriyle karşılaştırarak bir etkileşim iddiasında bulunur.⁵ Ancak o, etkileşimin somut delillerini ortaya koyamamakta ve sadece benzerliklere işaretle yetinmektedir. Onun, İbn Kayyim el-Cevziyye’ye yapılan atıf ile dolaylı bir etkileşimin varlığı iddiası ise, söz konusu metnin Birgivi’ye ait olmadığı tespiti ile çürümektedir.

Öte yandan Birgivi’nin tasavvufa yönelik eleştirilerinin tarikat merkezli olduğu, bilhassa dönemin Halvetîlerini hedef aldığı, bununla birlikte onun Cüneyd el-Bağdadî, Seriyü’s-Sakatî, Ebû Süleyman ed-Dârânî, Ebû Yezid el-Bestâmi, Abdulkerim el-Kuşeyrî gibi erken dönem sûfilerinden iktibaslar yaparak sahih bir tasavvuf anlayışını benimsediği iddiaları da vardır. Onun aile çevresinin Bayrâmî oluşu ve aynı gelenekten Abdullah-ı Karamânî ile olan ilişkileri de bu iddianın somut boyutunu oluşturur.⁶ Bu iddialarda, onun tasavvuf karşıtlığını bazı atıflarıyla telif ederek müspet bir tavra dönüştürme çabalarının izlerini görmek mümkündür. Dahası bu iddialar yine bir bilimsel tezde “O, hiçbir zaman tasavvufa karşı olmamış, zamanındaki ehil olmayan kişilerce tasavvuf adına yapılan bid’atlere karşı çıkmıştır. O, tasavvufî yaşayışını şeriat ilmi çerçevesinde tutmayı başarmış...” denilerek takva kavramı üzerinden temellendirilmek istenmiştir.⁷ Bu çabalar Hanefî fakihlerinde zühd algısının farkında olmayan veya bu algıyı tasavvufla özdeşleştiren anlayışların uzantılarıdır. Birgivi’nin takva kavramı üzerinden dile getirdiği ahlakî söylemler, dinin, ahlakın ve tasavvufun ortak alanları

⁴ Hulusi Lekesiz, *XVI. Yüzyıl Osmanlı Düzenindeki Değişimin Tasfiyeci/Püritanist) Bir Eleştirisi: Birgivi Mehmed Efendi ve Fikirleri*. (Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997), 98.

⁵ Hulusi Lekesiz, *Birgivi Mehmed Efendi ve Fikirleri*, 101-114.

⁶ Ahmet Turan Arslan, *İmam Birgivi Hayatı Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri* (İstanbul: Seha Yayınları, 1992), 63-69; Mehmet Demirci, *Tarihten Günümüze Tasavvuf Kültürü* (İstanbul: Vefa Yayınları, 2009), 412-416; Huriye Martı, *Birgivi Mehmed Efendi*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011), 43-45, 153-165.

⁷ Gülgün Gedikbaşı, *İmam Birgivi’de Takvâ Kavramı* (Yüksek Lisans Tezi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, 2017).

içinde yer alması sebebiyle araştırmacıların konuya bakış açılarına göre farklı değerlendirmeleri mümkün kılmış görünmektedir. Ancak bu nevi değerlendirmelerin olguyu bütüncül görme temayülünden uzak olduğu anlaşılmaktadır.

Bunların yanında Birgivî Mehmed Efendi hakkında ilk çalışmalardan⁸ birisini yapan, fakat yıllar sonra eserin Türkçesini yayımlayan E.Yüksel ve son dönemde Birgivî üzerinde müstakil monografileri yayınlanan H. Martı muhtemelen çalışma alanlarına bağlı olarak ve Birgivî'nin eserlerinden hareketle onun Hanefiliğini, Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat mezhebinden oluşunu vurgulamakla yetinirler. Benzer bir değerlendirme de yine metinler üzerinden A. Arıkan tarafından yapılır. O, özellikle Birgivî'nin tasfiyeciliği ve İbn Teymiye etkisinde kaldığı iddialarını metinler üzerinden takip ederek onun Hanefî/Mâturîdî mezhep mensubu olduğunu vurgular.⁹

Bütün bunlardan sonra yukarıda atıfta bulunduğumuz Ahmet Kaylı'nın çalışması dikkate alınarak Birgivî'ye nispet edilen eserler yeniden gözden geçirilip onun hakkında daha objektif ve gerçekçi değerlendirmeler yapılabilir. Zira buradaki tespitler dikkate alındığında Birgivî'ye nispet edilen, hatta yakın tarihte tercüme edilip yayınlanan bazı eserlerin ona nispeti tartışmaya açıktır. Muhtemelen Kadızâdeliler hareketi içinde görüşlerini kabul ettirebilmek için Birgivî'nin adı kullanılmış ve onun adına risaleler üretilmiştir. Ancak bu çalışmadan sonra yapılan çalışmaların buradaki tespitleri dikkate almaksızın Birgivî'ye ait olmayan eserleri ona nispet ederek yeni incelemeler yapmaları da bilim adına düşündürücüdür. Biz Kaylı'nın tespitlerini burada tekrar hatırlatarak bundan sonraki çalışmalarda daha dikkatli olunması temennisinde bulunacağız.

Kaylı'nın Birgivî'ye nispeti kesin olarak verdiği eser listesi şöyledir:¹⁰

- 1- *ed-Durru'l-yetîm fi't-tecvîd*
- 2- *Tefsîru sûreteyi'l-Bakara ve'l-Fâtiha*
- 3- *Risâle fi usûli'l-hadîs*
- 4- *Erba'în*
- 5- *Şerhu Erba'în (Erbâ'în'den 7 hadisin yorumu)*
- 6- *Kitâbu'l-îmân ve'l-istihsân*
- 7- *et-Tarîkatu'l-Muhammediyye ve's-sîretu'l-Ahmediyye*
- 8- *Vasiyetnâme (= Risâle-i Birgivî) (Türkçe)*
- 9- *Cilâu'l-kulûb*
- 10- *Zuhru'l-mute'ehhilîn ve'n-nisâ' fi ta'rîfi'l-athâri ve'd-dimâ'*

⁸ Emrullah Yüksel, *Les Idées Religieuses et Politiques de Mehmed el-Birkéwî*, (Thèse de Doctarat du 3é cycle soutenue à la Sorbonne, Paris, 1972).

⁹ Adem Arıkan, "Osmanlı'da İbn Teymiyyeciliği Birgivî Üzerinden İhdas Etmenin İmkânı -Eleştirel Bir Yaklaşım- ", *Osmanlıda İlm-i Kelam Alimler Eserler Meseleler*, Edit. O. Demir vödgr. (İstanbul: İsar Yayınları, 2016).

¹⁰ Ahmet Kaylı, *A Critical Study of Birgivî Mehmed Efendi's*, 28-29.

- 11- *Mu‘addilu’s-salât (=Ta‘dîl-i erkân)*
  - 12- *Ferâ‘iz ve Şerhi*
  - 13- *Ta‘likât ‘ale’l-‘Înâye (=Hidâye hâşiyesi)*
  - 14- *Ta‘likât ‘alâ ‘Îzâhi’l-İslâh (=Hâşiyeye ‘alâ şerhi’l-Vikâye; Ta‘likât ‘ala Sadrişşeri‘a [?])*
  - 15- *Risâle li-isbâti ‘ademi cevâzi kırâeti’l-Kur‘ân bi’l-ücre*
  - 16- *Îkâzu’n-nâimîn*
  - 17- *Înkâzu’l-hâlikîn ve ifhâmu’l-kâsirîn*
  - 18- *Tercumetu İnkâzu’l-hâlikîn (İnkâzu’l-hâlikîn’in Türkçesi)*
  - 19- *es-Seyfu’s-sârim fî ‘ademi cevâzi vakfî’l-menkûl ve ‘d-derâhim*
  - 20- *Mektûb-i Birgivi*
  - 21- *Fetevâ (tek bir ciltte toplanmış ve ayrı ayrı çok sayıda kopyası var)*
  - 22- *İzhâru’l-esrâr fî’n-nahv*
  - 23- *el-Avâmilu’l-cedîde fî’n-nahv*
  - 24- *İmtihânu’l-ezkiyâ’ fî Şerhi Lubbi’l-elbâb*
  - 25- *Ta‘likât ‘ale’l-Fevâidi’z-Ziyâ’iyye*
  - 26- *İm‘ânu’l-enzâr fî Şerhi’l-Maksûd*
  - 27- *Kifâyetu’l-mubtedî fî’t-tasrîf*
  - 28- *es-Sarfu’l-cedîd*
  - 29- *el-Emsiletu’l-Fazliyye*
  - 30- *Şerhu’l-Emsileti’l-Fazliyye*
  - 31- *Risâle fî âdâbi’l-bahs ve’l-munâzara*
  - 32- *Luğaz/Elğâz-ı Birgivi (= Risâletu’t-tevhîd)*
  - 33- *el-Kavlu’l-vasît beyne’l-ifrâti ve’t-tefrît (= Risâle fî ihtimâmi emri’d-dîn)*
  - 34- *Zuhru’l-mulûk (=Risâle fî medhi’s-sultâni’l-‘âdil)*
  - 35- *Risâle fî tafdîli’l-ğaniyyi’ş-şâkir ‘ale’l-fakîri’s-sâbir*
- Kaylı’nın Birgivi’ye nispeti şüpheli olarak verdiği eser listesi şöyledir:¹¹

- 1- *Risâle fî iskâti’s-salât*
- 2- *Beyânu şu‘abi’l-îmân*
- 3- *Risâle fî’l-îmân*
- 4- *Şerhu Âmentü*
- 5- *Nevâdiru’l-ahbâr*
- 6- *Nûru’l-ahyâ (ve tuhfetu’l-emvât)*
- 7- *Kitâbu’l-irşâd (=el-İrşâd fî’l-akâid ve’l-ibâdât)*
- 8- *Tuhfetu’l-musterşidîn fî beyâni firaki’l-müslimîn*
- 9- *Ahsenu’l-kases*
- 10- *Rusûm-i mesâhif-i Osmâniye*
- 11- *Ğurrenâme*
- 12- *Mihakku’s-sûfiyye (Mihakku’l-mutasavvifîn)*
- 13- *el-Makâmât*
- 14- *Zâdu’l-mütezevvicîn*
- 15- *Şerhu’d-Dürri’l-yetîm*

¹¹ Ahmet Kaylı, *A Critical Study of Birgivi Mehmed Efendi’s*, 29-30.

- 16- *Risâle fî 'l-ferâid ve 'l-vâcibât*
- 17- *Kitâbu ilm-i hâl-i mu'teber der 'akâid-i Islâm*
- 18- *Muhtasaru 'l-bidâye*
- 19- *Risâle-i cihâdiye*
- 20- *Tercüme-i vasiyet-i Ali b. Ebî Talib*
- 21- *er-Redd 'ale 'ş-Şî'a*
- 22- *Risâle fîmâ Şâ' veze bi- 'ilmi 'l-Kurân*
- 23- *Necâtu 'l-ebrâr*
- 24- *el-Ekmel*
- 25- *Risâle fî tefsîr-i kavlihi teâlâ "fa'lem ennehu lâilaheillallâh"*

Nüshası bulunmayan eserler:

- 26- *Hâşiye 'ala şerhi 'l-Emsileti 'l-Fazliyye*
- 27- *Ta 'likât 'ale 'l-İmtihân*
- 28- *Emâlî tarzında bir kitap,*
- 29- *Risale fî Şerhi hadîsi inneme 'l-a 'mâlu bi 'n-niyât*

Kaylı'nın Birgivî'ye ait olmayan eserler olarak tespit ettiği liste şöyledir:¹²

- 1- *es-Sihâhu 'l-'Acemiyye*
- 2- *el-İşrâk ve 's-siyer (İşrâku 't-târîh)*
- 3- *Tercümetu ed-Durretu 'l-multekât*
- 4- *Risâle fî vezâifi nevâfili 'l-'ibâdât (Du'ânâme, Evrâd-ı Birgivî)*
- 5- *Tevhid şerhi (şerh-i luğaz-i Birgivî)*
- 6- *Ravdâtu 'l-cennât fî usûli 'l-i 'tikâdât*
- 7- *Râhatu 's-sâlihîn ve savâ 'iku 'l-munâfikîn*
- 8- *Mesleku 'l-i 'tidâl ilâ fehmi âyeti halki 'l-a 'mâl*
- 9- *Risâle fî ziyâreti 'l-kubûr (er-Reddu 'l-kabriyye; Muntehâbu İğâseti 'l-lehfân)*
- 10- *Risâle fî 'l-arâzi 'l-'uşriyye ve 'l-harâciyye*
- 11- *Risâle fî 'l-musâfaha*
- 12- *Risâle fî 'z-zikri 'l-cehrî*
- 13- *Şerhu luğati Feriştahoğlu*
- 14- *Risâle fî ahvâli atfâli 'l-muslimîn*
- 15- *Şerhu şurûti 's-salât*
- 16- *Risâle fî sucûdi 's-sehv*
- 17- *Dâmiğatu 'l-mubtedi 'în ve kâşifetu butlâni 'l-mulhidîn*
- 18- *er-Risâletu 'l-i 'tikâdiyye (Vasiyetnâme'nin Arapça tercümesi)*
- 19- *el-Berâhînu 'l-ma 'neviyyetu 'l-evleviyye alâ fiski 'l-Mevleviyyeti 'd-dünyeviyye*
- 20- *Risâle fî 'l-işâre bi 'l-müsebbiha hâle 't-teşehhüd*
- 21- *Murşidu 'l-mute 'ehhilîn*
- 22- *Zâdu 'l-mütezevvicîn fî şerhi Zuhri 'l-müteehhilîn*
- 23- *Elfâzu 'l-kufr*
- 24- *Te'dîbu 's-sıbyân*
- 25- *Ahlâk-ı Adûdiyye*
- 26- *Risâle fî îmâni 'l-mukallid (=Risâle-i taklîdiyye)*

¹² Ahmet Kaylı, *A Critical Study of Birgivî Mehmed Efendi's*, 30.

Hanefî Zühhd Anlayışı

Sözlükte, “bir şeye rağbet etmemek, ona karşı ilgisiz davranmak, ondan yüz çevirmek” gibi anlamlara gelen zühhd kavram olarak, genellikle dünyaya karşı olumsuz tavır ve davranışların bütününe ifade eder.¹³ Bu olumsuzluğun tamamen dünyadan el etek çekmek mi olduğu yoksa dünyayı gönülden çıkarmak mı olduğu ilk dönemlerden itibaren tartışıla gelmiştir. Numan b. Sabit Ebû Hanife, bu tartışmanın ikinci tarafında yer alan bir zühhd anlayışına sahiptir. Nitekim iman konusundaki görüşlerinden dolayı Mürcie içinde anılmasına rağmen onun, Mürcie'nin geneline nispet edilen ahlakî gevşeklik iddiasından uzak olduğu bilinmektedir.¹⁴ Çünkü o, ilmiyle amel, inandığı gibi yaşayan doğru bildiğini söylemekten çekinmeyen, elinin emeğiyle geçinen, resmi görev tekliflerini geri çeviren bir zattır. Bu konuda Ebû Hanîfe'yle ilgili ciddi bir edebiyat oluşmuştur¹⁵.

İmâm-ı Âzâm Ebû Hanîfe'nin şahsında gördüğümüz bu zühhd ve takva merkezli din anlayışı, Kûfe'de onun öğrencilerinin de yer aldığı mevali arasında önemli ölçüde temsil edilmiştir. Bu zühdi tavrın Hanefilikle birlikte Maverâunnehre taşındığı ve buralarda da güçlü bir şekilde yaşatıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim en-Nesefî h. III-V. yüzyılda yaşamış *zâhid* nisbeli pek çok Semerkand âlimini zikreder.¹⁶ Yine Hanefiliğin itikadî boyutunu sistemleştiren Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mansûr el-Mâturîdî (333/944) mezhep kurucusuna benzer şekilde güçlü bir zühhd anlayışına sahiptir. Helal kazanç ve haramdan kaçınma, ibadetlerde sahip olunacak huşû, havf, recâ, takva, tevazu gibi hallerle ilgili de zâhidane yorumları bulunan Mâturîdî zühdü ikiye ayırır: İlki, kendisine yetecekten fazla, kişiyi dünyada genişlik ve rahatlığa ulaştıracak kazancı terk etmek, temiz ve helal olanları kendisine haram kılmaksızın darlık içinde yaşamaktır. İkincisi ise, başkasını kendisine tercih ederek ve üstün kılarak, yine temiz ve helal olan şeyleri haram kılmaksızın infak ve îsârda bulunmaktır.¹⁷ Mâturîdî'nin gündelik yaşayışında ve dinî salabetinde zühdünü gösteren pek çok örnek vardır.¹⁸

¹³ S. Şerif Cürçânî, *Ta'rifât, Tasavvuf Istılahları*, trc. A. Mecdî Tolun, (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2014), 120; Semih Ceyhan, “Zühhd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44: 530.

¹⁴ W. Montgomery Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, trc. E.R. Fığlalı, (Ankara: Umran Yayınları, 1981), 169-170.

¹⁵ Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Muziyye fî Tabakâti'l-Hanefiyye*, nşr. A. Muhammed el-Hulv, 2. Baskı, (Riyad: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1993), 1/49-50.

¹⁶ Nesefî, Necmuddin Ömer b. Muhammed. *El-Kand fî Zikri Ulemâi Semerkand*, thk. Yusuf el-Hâdî, (Tahran: Âyine-i Mirâs, 1999), 210-211, 229, 300, 359, 474, 643.

¹⁷ Mâturîdî *Tevilatü'l-Kur'an*. edit. B. Topaloğlu, (İstanbul: Mizan Yayınları, 2008), 2: 420-423; 4: 290-292; 11: 79-80, 335, 347-348.

¹⁸ Nesefî, *El-Kand fî Zikri Ulemâi Semerkand*, 59; Şükrü Özen “IV(X). Yüzyılda Ehl-i Sünnet Mutezile Mücadelesi ve Bir Ehl-i Sünnet Beyannamesi”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, (2003), 9: 54-55, el-Hasîrî'den naklen; Anke Von Kuegelgen-Ashirbek Müminov, “Mâturîdî Döneminde Semerkand İlahiyatçıları”, *İmam*

İmâm Mâturîdî'yle aynı dönemde yaşayan Ebu'l-Leys ez-Zâhid Nasr b. Muhammed el-Hanefî es-Semerkandî (373/983) de zühd ve takvaya dayalı bir din anlayışına sahiptir. Onun *Tenbîhu'l-Gafilîn* ve *Bostânu'l-Arifîn* adlı eserleri bu anlayışın en güzel örneklerindedir. Birgivi'nin temel kaynakları arasında olduğu anlaşılan bu eserler asırlarca Türk-İslam kültür çevrelerinde okunmuş, okutulmuş vaizlerin el kitabı olmuştur. Ebu'l-Leys'in eserlerinde konular işlenirken Sünnete ittiba bağlamında pek çok hadisin kullanılması Hanefî geleneğin ashâb-ı hadis anlayışına evrilmesinin de erken dönemden itibaren başladığını göstermektedir.

İşte erken dönem Hanefî gelenekte gördüğümüz bu zühd tavrını biz “ahlak temelli din anlayışı” olarak nitelendiriyoruz. Temelinde Kitap ve Sünnet'in yer aldığı bu anlayışın İslam'a uygun doktrinal bir yapı arz ettiğini söyleyebiliriz. Bu anlayışın temel parametrelerini: dinin temel inançlarını benimseyen, iman ve irade hürriyeti konusunda kişinin bireysel sorumluluklarını kabul eden, ibadetlerin manevi ve duygusal boyutuna vurgu yaparak ruh-mana bütünlüğünü yakalayan, kazançlar ve harcamalar konusunda dayanışmacı ve sosyal paylaşımcı, gündelik siyasetin çekişmelerinden uzak kalarak güncel problemlerle ilgili bilgi üreten ve doğru bir duruş sergileyen tavır olarak açıklayabiliriz. Bu tavrı benzeri tasavvufî düşünce ve hareketlerden ayıran özellikler ise, tasavvufî düşüncenin temel bilgi kaynağı olan keşf, ilham ve sezgiyle elde edilen bilgilerin kabul edilmemesi, bu bilgiye sahip olduğunu iddia edenler etrafında oluşturulan karizmatik lider olgusuna atfedilen değer ve bu bağlamdaki menakıp kültürünün reddi, nafile türü temel ibadetlerin dışında topluca uygulanan erkâna mesafeli duruş ve siyasetten, resmi görev ve görevlilerden kaçınmaktır.

Bu anlayış Türklerle beraber göç yollarını takip ederek Mısır, Şam ve Irak coğrafyası üzerinden Anadolu'ya taşınmıştır. Anadolu ilim çevresi, gerek Selçuklu, gerekse Osmanlılar döneminde Safevîlerin kuruluşuna kadar Maverâunnehir ile ilişkilerini kesmeden devam ettirmiştir. Bu süreçte Anadolu'nun din anlayışının şekillenmesinde Hanefî/Mâturîdîliğin yanında Fahreddin Razî eksenli felsefi kelim geleneği, İbnü'l-Arabî eksenli tasavvuf geleneği, Türk kültürüne mensup Abdalân-ı Rûm sûfilîği ve zahid Hanefî fakihlerinin doğrudan katkısı vardır.¹⁹ Böylece Osmanlı yönetimindeki Müslüman toplumda Maverâunnehir, Mısır ve Şam geleneğinden nispeten farklı kendine özgü bir Osmanlı Sünniliği oluşur. Bu yapı XVI. yüzyılın başlarından itibaren Şîî/Safevîlerle mücadele ekseninde giderek siyasallaşan bir görünüm arz eder.

Mâturîdî ve Mâturîdîlik, Haz. S. Kutlu, 3. Baskı (Ankara: Otto Yayınları, 2011); Sönmez Kutlu, “Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmâm Mâturîdî”, *İmâm Mâturîdî ve Maturidilik*, 34-37.

¹⁹ Mehmet Kalaycı, *Osmanlı Sünniliği*, (Ankara: Otorite Yayınları, 2015), 27 vd.

Osmanlı Sünniliğinin konumuzu ilgilendiren boyutunda medrese geleneğinde yetişen Hanefi fakihlerin toplumun dini hayatının teorik ve pratik boyutunda oldukça etkin oldukları anlaşılmaktadır. Zira gerek dini ibadetlerin ifasından gerekse hukuki boyutta kamudaki görevleriyle fakihler bu yapının önemli yapı taşlarını oluşturmuşlar yerel yöneticiler tarafından saygı görererek el üstünde tutulmuşlardır. Süreci takip eden Kalaycı Mısır ve Şam üzerinden Anadolu’da merkezinde Kudurî’nin (428/1037) *el-Muhtasar*’ının ve Merğınânî’nin (593/1197) *el-Hidaye*’sinin yer aldığı Hanefiliğın güçlü bir şekilde tedrisine devam edildiğini belirtir. Bilâd-ı Rûm kâdîsı diye meşhur Ebu Sa’îd el-Herevî (537/1123), Ebu Mu’în en-Nesefî’nin öğrencisi Alâ’uddin Semerkandî (539/1144), onun öğrencisi Alâ’uddin Kasani (587/1191), Zeynüddin e-Râzî (666/1268), Mevlana’nın babası Bahaddin Veled (628/1231), Muhammed b. Eşref es-Semerkandî (702/1303), *el-Veledü’ş-Şefik* sahibi Niğdeli Kâdî Ahmed (734/1333) bu süreçte Anadolu’da bulunan âlimlerden bazılarıdır.²⁰

Osmanlı toplumundaki zahid Hanefiliği daha belirgin kılan önemli bir sima *Mültekâ* sahibi İbrahim Halebî’dir (956/1549). O, hakikat ve şeriatın birlikteliğini vurgulayarak hakikattan yoksun şeriatın boş, şeriaten yoksun hakikatın ise batıl olduğunu belirtir ve bunu kendi şahsında yaşayarak gösterir. Fıkıhçı yönü ağır basan Halebî’nin *Mültekâ’l-Ebhûr*’u kısa zamanda Osmanlı hukukçularının başucu kaynağı haline gelir ve 1073/1663’de Hibrî Ali Efendi tarafından Türkçeye tercüme edilir. Halebî, şeriata mugayir gördüğü hususlarda eser yazmaktan çekinmez, bu hususta yalnız kalsa bile mücadeleden vazgeçmez. Ancak doğrudan zühdle ilgili, zühdü teorik düzeyde tartışıp bütün yönleriyle ortaya koyacak bir eser telif etmemiştir. Bu iş, kendisinden sonraki süreçte *et-Tarîkatü ’l-Muhammediyye* adlı eseriyle İmam Birgivî’ye düşer.²¹

İmam Birgivî’nin Dini ve Mezhebi Anlayışı

Eserleri, görüşleri ve yaşayışı Birgivî Mehmed Efendi’nin zahid fakihliğini açıkça göstermektedir. O, yetiştiği ilmî geleneğe ve toplum yapısına uygun olarak Hanefî/Mâturîdî mezhep mensubudur. Öğrencisi Akşehirli Hocaşâde Abdünnâsır’ın (990/1582) *Evrâd-ı Birgivîyye*’de²² hocası hakkındaki “*takva sahibi Sünnîlerin seçkini, seçkin Hanefî âlimlerin önderi*” şeklindeki şهادeti²³ onun Osmanlı Sünnî/Hanefî geleneğindeki yerini göstermektedir. Birgivî Mehmed Efendi’nin eserlerinde, yaşadığı dönem itibariyle bugünkü bilim çevrelerinde

²⁰ Mehmet Kalaycı, “Buhara’dan Kastamonu’ya Uzanan Bir Mecmua: Hanefî Geleneğın Anadolu’ya Taşınma Sürecine Dair Bazı Tespitler”, *IV. Uluslararası Şeyh Şa’ban-ı Velî Sempozyumu Hanefîlik-Mâturîdîlik*, 5-7 Mayıs 2017, *Kastamonu*, ed. C. Çuhadar v.dğr. (Kastamonu Üniversitesi, 2017), 1: 296-299.

²¹ Mehmet Kalaycı, *Osmanlı Sünniliği*, 226-228.

²² Risale Kuşadalı Ahmed Efendi tarafından *Tercüme-i Evrâd-ı Birgivîyye*, adıyla çevrilmiştir, Ahmet Turan Arslan, “İmam Birgivî ve Günlük Hayatı”, *İlim ve Sanat*, 1988, 19: 54-55.

²³ Birgivî hakkındaki benzer övgü ifadeleri için bk. Mehmet Kalaycı, *Osmanlı Sünniliği*, 236-237.

gördüğümüz referans verme hassasiyetine sahip oluşu onun ilmen beslendiği kaynakları göstermesi bakımından bize önemli imkânlar sunmaktadır. ²⁴Bu referanslar dikkate alındığında karşımıza güçlü bir Hanefî/Mâturîdî miras çıkmaktadır. *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*'de zikrettiği, atıfta bulunduğu 29 fıkıh kaynağının tamamının Hanefî/Mâturîdî gelenekten gelmesi,²⁵ onun zahid fakîhliğini açıkça ortaya koymaktadır.

Bu tespitlerden sonra Birgivî Mehmed Efendi'nin din anlayışının, mezhebi anlayışıyla şekillendiğini söylemek gerekir. Birgivî, itikadi konularda taklidin caiz olmadığını ifade ederek, icmali de olsa akıl yürütme/istadlalin gerekliliğini işaret eder ve taklitçinin akıl yürütmeyi terk ettiği için günahkâr olduğunu vurgular.²⁶ Onun bu tavrı keşfi bilgiyle ilgili olarak da karşımıza çıkar. Şer'î ilimlerin elde edilmesinde Kur'an ve Sünnetin esas olduğunu vurguladıktan sonra sözü zamanının sûfilerine getiren Birgivî şöyle der:

“Zamanımızda bazı mutasavvife hanîf şeriate muhalif olarak bazı işleri hoş karşılanmadığında, ‘Bunların haramlığı ilm-i zâhire göredir. Biz ise bâtın ilmine sahibiz ve bunlar bâtın ilminde helaldir. Siz ilmi Kitap’tan alırken, biz onun sahibi Muhammed’den (s.a.v.) alırız. Müşkil bir meseleyle karşılaştığımızda çözümünü bizzat ona sorarız. Şayet bu şekilde bizde bir kanaat oluşursa ne âlâ, yoksa doğrudan Allah’a başvurur ve meselenin çözümünü O’ndan temin ederiz. Biz, halvet ve şeyhimizin himmetiyle Allah’a ulaşırız. Böylece ilimler bize açılır ve kitaba, mütalaaya ve bir hocanın yanında ilim tahsiline ihtiyaç duymayız. Allah Teâlâ’ya ulaşmak ise ancak zâhir ilmini ve şeriatı reddetmekle mümkündür. Eğer biz bâtıl bir yolda olsaydık nurların müşahedesi ve büyük nebilere görmek gibi üstün haller ve büyük kerametler bize nasip olmazdı. Biz mekruh ya da haram bir fiil işlersek rüyada ikaz edilirdik ve bu yolla neyin helal neyin haram olduğunu öğrenirdik. Bizim yaptıklarımızdan sizin haram olduğunu söylediğiniz fiiller bize rüyada yasaklanmadı. Dolayısıyla biz bunların helal olduğunu anladık” şeklinde söz sarf ederler, bu ve buna benzer sözler batıldır, hepsi sapkınlıktır.”²⁷

Mehmed Efendi bütün bu söylenenlerin şeriatı, Kitap ve Sünneti tahfif, alaya alma, onlara itimattan kaçınmaktan kaynaklandığını belirterek, böyle sözleri derhal inkâr ederek onlardan sakınmak gerektiğini, bu hususta en ufak bir şüphe, tereddüt ve duraksamaya mahal olmadığını belirtir. Daha sonra âlimlerin de ilhamın, hükümleri bilme sebeplerinden olmadığını açıkladıklarını, uykuda görülen rüyanın aynı şekilde bilgi sebebi olmadığını ifade eder.²⁸

²⁴ Hulusi Lekesiz, *Birgivî Mehmed Efendi ve Fikirleri*, 95-101; Huriye Martı, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye Muhteva Analizi-Kaynakları-Kaynaklık Değeri*, (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2012) 65-101.

²⁵ Huriye Martı, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye Muhteva Analizi*, 76-84.

²⁶ Birgivî, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye fi sîreti'l-Ahmediyye*, (İstanbul: b.y. 1260), 21, 55-56.

²⁷ Birgivî, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, 12.

²⁸ Birgivî, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, 12-13.

Birgivi'nin buradaki tavrı İmam Mâtûrîdî'yle tamamen örtüşmektedir.²⁹ Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi keşf ve ilhamla elde edilenlerin sübjektivitesine/öznelliğine bağlı olarak bilgi değeri taşımadığı ve kabul edilemeyeceği fikri Mâtûrîdî'den başlayarak onun takipçisi Ebu'l-Yusr el-Pezdevî (493/1100), Ebû Mu'în en-Nesefî (508/1115) gibi zahid Hanefî âlimler tarafından aynen sürdürülmüştür.³⁰

Birgivi Mehmed Efendi, iman ve İslam'ı bir kabul ederek imanı şöyle tanımlar: “Rasullulah'ın getirdiği ve zaruri olarak bilinmesi gereken her şeyde ona tabi olmak ve onu ikrar etmektir. Ameller imanın hakikatinin dışındadır. İmanda azalma veya çoğalma olmaz.” Bu tanımları takiben de imanın ikrarının “Ben gerçekten müminim” demek olduğunu “İnşallah ben müminim” demenin iman ve ikrar sahibine yakışmadığını dile getirir.³¹ İman konusundaki bu açıklamalar Ebû Hanîfe'nin ve Hanefiliğin imanla ilgili açıklamalarıyla tamamen uyumludur. İmanda istisna başlığı altında kelam tarihinde yapılan tartışmaları dikkate aldığımızda³² Mehmed Efendi'nin açıkça Hanefî çizgi lehine tavır aldığı anlaşılmaktadır. Şafiî/Eş'arî ve sûfi temayüle uygun olarak zamanla toplumumuzda yerleşen her sözün başında veya sonunda “inşallahlı” ifadelerin eklenmesini dikkate aldığımızda onun bu tavrı manidardır.

Birgivi Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaatin Allah hakkındaki görüşlerini şöyle hülasa eder: “Allah birdir ve hiçbir şey O'na benzemez. Cisim de değildir, araz da değildir. O cevher de değildir. O'nun için bir suret ve şekil de yoktur. Sonu yoktur ve bir boşluğu kaplamış da değildir. O yemez, içmez, doğurmamış ve doğrulmamıştır. Zaman ve mekânla kayıtlanamaz. O'nun için altı yönden hiçbirisi yoktur ve O bu yönlerden hiçbirinde değildir. Onun üzerine hiçbir şey gerekli değildir. Sonradan meydana gelen bir şeye muhtaç değildir. O hikmet sahibidir. Faydası ve hikmeti olmayan hiçbir şeyi yapmaz. Zorunlu olmaksızın dilediğini yapandır. Noksan sıfatların hepsinden münezzehtir. Bütün kemal sıfatlarıyla vasıflanmıştır. O'nun için kazanılması gereken hiçbir kemal vasfı yoktur. O kadim, ezeli ve ebedidir. Onun zatıyla kaim olan ezeli sıfatları vardır. Bu vasıflar onun ne aynı ne de gayrıdır. Bunlar şunlardır: Hayat, ilim, kudret, semî, basar, irade, tekvin ve harf ve ses cinsinden olmayan kelam. Kur'an Allah'ın mahlûk olmayan kelimidir.”³³ Bu öz anlatım da yine Mâtûrîdî mezhebine uygundur. Allah'a nispet edilen zâtî sıfatlar arasından tekvin sıfatının zikredilmesi ve Allah'ın, yaptıklarında hikmet sahibi oluşuna vurgu bunu açıkça göstermektedir. O, konunun ilerleyen satırlarında,

²⁹ Mâtûrîdî, *Kitabu't-Tevhid*, haz. B. Topaloğlu-M. Aruçi, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003), 3-4, 11.

³⁰ Mehmet Kalaycı, *Osmanlı Sünniliği*, 91-92.

³¹ Birgivi, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, 21.

³² Mâtûrîdî, *Kitabu't-Tevhid*, 624-630.

³³ Birgivi, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, 19-20.

“bir adam Allah’ın hikmeti olmayan bir fiil yapması caizdir derse kâfir olur. Çünkü o kimse Allah’ı sefihlikle vasıflandırmış olur ki bu küfürdür,” diyerek bu konudaki titizliğini açıkça ortaya koymaktadır.³⁴

Birgivî Mehmed Efendi, Hanefî/Mâturîdî eksenli bu itikadî anlayışına uygun olarak amelî konularda da Hanefî geleneğe bağlıdır. O, yetiştiği medrese geleneği içinde çevresine duyarsız kalmaz, gördüğü hata ve yanlışları düzeltmekten, hata sahiplerini ikaz etmekten çekinmez. Bunun için derslerinde, vaazlarında çeşitli konularda yazdığı risalelerle halkı, çevresindeki resmi görevlileri uyararak yanlıştan dönmelerini, tövbe etmelerini ister. Hocası Abdurrahman Efendi’nin Rumeli kazaskeri olmasına bağlı olarak Edirne’de kassâm-ı askerî görevine getirilen Birgivî Mehmed Efendi dört yıl sürdürdüğü görevinde bürokratik işleyişi, sıkıntıları ve yanlışları görür, muhtemelen yaptığı ikazlar fayda vermeyince bu görevi terk ederek bir nevi inzivaya çekilir. Mehmed Efendi özellikle para vakıfları konusunda Şeyhülislam Ebussuud Efendi’yle ayrı düşer ve kendi görüşü konusunda ısrar eder, risaleler yazar. Şeyhülislamın lehine tartışmaya katılan kâdî Bilalzâde’nin onu dünyalık peşinde koşma sevdalısı olarak gösteren karalama kampanyaları onu çok üzer ve çevresine karşı hayal kırıklığına uğrar. Bu süreçte o, Edirne’ye dönüp, kassâmlık zamanında aldığı ücretleri hak sahiplerine dağıtıp helalleşecek kadar titiz davranır. Onun samimiyetine inanan dostu Ataullah Efendi memleketi Birgi’de yaptırdığı medreseye atanmasını sağlayarak İstanbul’daki bu karamsar havadan kurtulmasına yardımcı olur. Birgi’de bir taraftan öğrencilerine ders vermeyi sürdürürken diğer taraftan eser vermeye devam eder. Hayattan edindiği tecrübeler ışığında Peygamber yolunun ne olduğunu, sünnete uymanın önemini açıkça ortaya koymak ve inananları irşat için *et-Tarîkatü’l-Muhammediyye fî sîreti’l-Ahmediyye* adlı eserini kaleme alır.

Birgivî Mehmed Efendi’nin din anlayışını göstermesi bakımından bu eserinde ısrarla vurguladığı iki önemli kavram vardır: Bid‘at ve takva. O, eserinde Kitap, sünnet ve sünnete ittibanın önemiyle ilgili kısımlardan hemen sonra bid‘at bahsine yer verir. Bid‘ati reddeden hadisleri naklettikten sonra, bid‘atin kelime anlamının, “ister adet ister ibadet olsun mutlak olarak sonradan ortaya çıkan şey”, demek olduğunu ifade ile kelimenin terim anlamını “din sahibinden sözle, fiille, bir açıklama veya işaret olmaksızın, dinde sahabeden sonra ortaya çıkarılan fazlalık veya noksanlıktır”³⁵ diye tarif eder. O, Sünnî geleneğe uygun olarak din konusunda işâreten veya delâleten nassî dayanağı olan, ‘ezanları duyurmak için minare yapılması, insanları yetiştirmek için medrese yapılması, kitap yazılması gibi hususların bid‘at-

³⁴ Birgivî, *et-Tarîkatü’l-Muhammediyye*, 23.

³⁵ Birgivî, *et-Tarîkatü’l-Muhammediyye*, 10.

i hasene olduğunu, bunların yapılmasında bir sakınca olmadığını' belirtir.³⁶ Onun karşı çıktığı bid'atler ise itikat konusunda insanı küfre veya sapıklığa götüren, ibadetler konusunda sünnetin zıddına insanı günahkâr yapan hususlardır. Birgivî Mehmed Efendi'nin ısrarla karşı çıktığı bid'atler şöyle sıralanır: Para karşılığı Kur'an, zikir, dua vb. okumak ve okutmak; birisinin ölümünden sonra yakınlarının yemek ve ziyafet hazırlaması, kabir üzerine bina yapılması, mum ve kandiller yakılması; regaib, berat, kadir gecelerinde tesbih namazı gibi nafîle namazları cemaatle kılmak, ta'dil-i erkânı terk etmek, namazda imamın önüne geçmek, hutbe esnasında salavat getirip âmîn demek, camide şarkı söylemek, raks ve sema yapmak, müsrife sadaka vermek; mescidlerde dilenmek, Kur'an-ı lahn ile okumak.³⁷

Birgivî Mehmed Efendi, bid'at bahsinden sonra itikadın tashihi bağlamında yukarıda kısmen verdiğimiz Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat mezhebinin görüşlerini Hanefîlik/ Mâturîdîlik ekseninde özetleyip, sapkınlığa ve küfre düşen Kaderiyye, Keysaniyye, Râfizîyye, Hariciyye, Mürciiyye gibi fırkaların sapkınlık ve küfürlerine işaret eder. Ma'mer b. Abbad, Şeytânü't-Tâk Muhammed b. Ali b. Numan, Cehm b. Safvan'ın ise sapkınlıklarından dolayı küfre nispet edilmelerinin vacip olduğunu söyler.³⁸

Birgivî Mehmed Efendi bilinmesi herkes için farz-ı ayn olan ilimlerden bahsederken bir şeyin farz ve haram oluşuna bağlı olarak onunla ilgili bilgilerin de farz olduğunu belirtir. Buna göre Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat itikadını bilmek, ilmihal bilgilerini bilmek, taklitten kurtulmak ve delil getirmek için Sünnî itikadı açıklamak farzdır. Onun, *Talîmü'l-Müteallim*'den naklen, tevekkül, inâbe, haşyet ve rıza gibi hallerin bilinmesinin; cömertlik, cimrilik, korkaklık, cesaret, kibirlenme, tevazu, iffet, israf vb. ahlakî hasletlerin bilinmesinin; muamelâtın ve herhangi bir meslekle uğraşanların, uğraştığı işin helal ve haramlarını bilmesinin farz olduğunu ifade etmesi³⁹ ise oldukça dikkat çekicidir. Zira burada kişinin gündelik yaşayışıyla ilgili kalbi eylemlerinin, ahlakî davranışlarının dışa yansımalarını, toplum içinde diğer insanlarla ilişkilerini ifade eden bir boyut söz konusudur ve o bütün bunların bireysel olarak öğrenilmesini bir vücbiyet/gereklilik olarak görür. Bu algısına istinaden de gündelik hayatında bu nevi ahlakî hasletlerde gördüğü eksiklik ve ihmalleri eleştirmekten, uyarmaktan çekinmez.

---

³⁶ *et-Tarîka* şarihleri konuyla ilgili nassı dayanağın Rasûlullah'tan rivayet edilen: "Müslümanlıkta iyi bir çıkış açan kimseye açtığı çıkışın sevabı verileceği gibi o yolda gidenlerin sevabı da verilir..." hadisi ve (el-Furkan, 25/74, el-Enbiya, 21/73) gibi ayetler olduğunu ifade etmişlerdir. Emrullah Yüksel *Mehmed Birgivî'nin Dinî ve Siyasî Görüşleri*, 69-70.

³⁷ Emrullah Yüksel, *Mehmed Birgivî'nin Dinî ve Siyasî Görüşleri*, 70.

³⁸ Birgivî, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, 23-24.

³⁹ Birgivî, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, 28-29.

Birgivî Mehmed Efendi'nin din anlayışındaki ikinci önemli kavram takvadır. O, eserinin bundan sonraki üçüncü faslını *Takvaya*⁴⁰, üçüncü babını da *Takva ve Vera Zannedilen Şeylere*⁴¹ ayırarak neredeyse kitabının tamamında takva üzerinde durur. O, sakınma ve korunma anlamındaki takvanın terim olarak umumi ve hususi iki manasını şöyle açıklar:

“Umumi manası: Ahirette zarar verecek şeylerden korunmak ve kaçınmaktır. Takva artabileceği gibi eksilebilir. Takvanın en aşağı derecesi kişiyi cehennemde ebedi kılacak olan şeylerden kaçınmaktır. En yüksek derecesi ise, Hak Teâlâ'dan alıkoyan şeylerden uzak durarak bütün her şeyi ile O'na yönelmektir. İşte bu Allah'ın şu sözüyle irade edilen takvadır: ‘Allah'tan, O'na yaraşır şekilde korkun’ (el-Âl-i İmrân, 3/102). Hususi manası ise, azabı hak etmeyi gerektirecek herhangi bir fiilden kaçınmaktır.”⁴²

Kur'an-ı Kerim'de takva kelimesinin 150'den fazla ayette geçtiğini ifade eden Birgivî, bunlardan altmış üçünü zikreder.⁴³ Daha sonra takvanın faziletinden bahseden hadisleri de zikrederek, aklın da takvanın faziletini kabul ettiğini belirtir. “Zira kalbin tahliyesi kalptekileri söküp attıktan sonra olur. Tezyini de tasfiyeden sonra olur. Birincisi olmadan ikincisi fayda vermez. Takva bütün hayırlı hasletler için bir esastır.”⁴⁴

Bu ifadelerle takvayı, doğrudan bir temizlenme, arınma olarak algıladığı anlaşılan Mehmed Efendi kalbin afetleri, dilin afetleri, mubah kabul edilecek hususlar ve takva zannedilen şeyleri ayet ve hadisler ışığında uzun uzun anlatır. Aslında onun takvayla ilgili algısının hayatının her alanına yansıdığı anlaşılmaktadır. Çünkü onun hayat tecrübesine baktığımızda, zühdün esasını teşkil eden kalbini Hakk'tan başka her şeyden arındırma çabası içerisinde olduğunu, bunu çevresine de yansıtarak dinin yaşanması ve adaletin tahakkuku hususunda gördüğü her eksiklik ve noksanlığı belirtmekten, insanları ikaz etmekten çekinmediğini söyleyebiliriz. Zira ona göre emr-i bi'l-ma'rûf nehy-i ani'l-münker yapmamak dilin afetleri arasındadır. Dolayısıyla Mehmed Efendi takvası gereği, etrafında olup bitenlerle ilgili nemelazımcı bir tavır takınmak yerine hakkın tahakkuku için gerçekleri dile getirmekten asla vazgeçmemiştir. Onun Şeyhulislam Ebussuud Efendi'yle ilişkisi ve ömrünün sonlarında Sokullu Mehmed Paşa ile görüşmesi bunun somut örnekleridir.

Mehmed Efendi emr-i bi'l-ma'rûf nehy-i ani'l-münker konusunda Sünnî gelenekte bilinen bir hadisi esas alır: “Sizden biriniz bir kötülük gördüğünde onu eliyle düzeltsin. Buna gücü yetmezse, diliyle düzeltsin. Buna da güç yetiremezse, kalbiyle buğzetsin ki bu imanın en

⁴⁰ Birgivî, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, 39-235.

⁴¹ Birgivî, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, 235-260.

⁴² Birgivî, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, 40.

⁴³ Birgivî, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, 39-42, 44.

⁴⁴ Birgivî, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, 44.

zayıfıdır”.⁴⁵ Ona göre, iyiliği emretme ve kötülükten sakındırma bu hadise istinaden her mümine vaciptir. Bazı âlimler, el ile düzeltmenin ümeraya, dil ile düzeltmenin ulemaya, kalp ile buğz etmenin ise halk üzerine vacip olduğunu söyler. Ebû Hanife’den de böyle rivayet edilmiştir.⁴⁶ O, bu konuda dikkatli olunması ve iyi bir metot uygulanması gerektiğini belirterek, toplumda fitne yaratmaktan, onları isyana, huzursuzluğa sevk edecek söz ve davranışlardan kaçınılması gerektiğini ifade eder. Bu bağlamda köylülere veya yaşlı kadınlara ‘tecvidsiz namaz caiz değildir’ demenin doğru olmadığını, zira bu sözün onların namazı terkine sebep olabileceğini, oysa bazı rivayetlerde buna cevaz verildiğini belirtir. O devamla vaiz ve müftülere düşen şeyin; “insanların hallerini ve kabul etme, reddetme, gayret etme, tembellik gibi durumlarını bilip onlar için en uygun ve doğru olan şekilde konuşmak olduğunu ki bu suretle sözlerinin insanlar için fitne olmaması” gerektiğini söyler. Aynı şekilde iyiliği emretmek, kötülükten menetmekte de aynı yol izlenmelidir. Allah Teala’nın şu buyruğu öğüt olarak yeterlidir: “Fitne adam öldürmekten daha kötüdür” (el-Bakara, 2/191).⁴⁷

Birgivi Mehmed Efendi, iyiliğin emredilip kötülüğün yasaklanması konusunda güçleri yettiği halde umursamaz, vurdumduymaz davranan ve dalkavukluk yapanların ise zaaf gösterdiklerini ve haram işlediklerini savunur ve Hz. Peygamber’in: “*Haksızlık karşısında susan dilsiz şeytandır.*” buyurduğunu belirtir. Oysa âlime düşen şeyin dini konularda metanet ve sağlamlık gösterip salabetle durmak olduğunu bu konuda “*Müminler Allah yolunda cihad ederler, hiçbir kınayıcının kınamasından korkmazlar*” (el-Maide, 5/54) ayetiyle amel etmesi gerektiğini belirtir.⁴⁸

O, meşru konularda hiyerarşik olarak üstlere itaat etmenin gerekliliğini vurgular. İnsanların zorunlu olmadıkça hükümdar ve kâdî kapısına varmamalarını, kamu görevleri için talepte bulunulmaması, ancak görev verilirse görevin hakkıyla yerine getirilmesi gerektiğini ifade eder. O sultanlara itaat ve zalim sultanların akıbeti konusunda ayet ve hadisleri sıralayarak itaatın vücubiyetini vurgularken zulmedenleri ise ahiret azabıyla korkutmayı tercih eder.⁴⁹ Bu konuda Ebû Mansur’un, “bazı uygulamalarında adaletsizce ve zalimce davranan yöneticiye ‘adil’ diyen kâfir olur”, sözünü naklederek adeta zulme karşı asla susulmaması gerektiğini dile getirir.⁵⁰

⁴⁵ Müslim, “İman”, 20; Tirmizî, “Kitâbu’l-Fiten”, 11.

⁴⁶ Birgivi, *et-Tarikatü’l-Muhammediyye*, 142.

⁴⁷ Birgivi, *et-Tarikatü’l-Muhammediyye*, 142.

⁴⁸ Birgivi, *et-Tarikatü’l-Muhammediyye*, 142-143; Emrullah Yüksel, *Mehmed Birgivi’nin Dinî ve Siyasî Görüşleri*, 143-144.

⁴⁹ Huriye Martı- Ahmet Ürkmez, “XVI. Asır Osmanlısında Bir Âlimin Kaleminden Siyasetin Eleştirisi: Birgivi ve “Zuhru’l-Mülûk” Adlı Eserinin Tercümesi, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (2015), 15/2: 13-15.

⁵⁰ Huriye Martı- Ahmet Ürkmez, Birgivi ve “Zuhru’l-Mülûk” Adlı Eseri, 16.

Mehmed Efendi burada nispeten özetlediğimiz din anlayışını gündelik yaşayışına da yansıtır. Öğrencisi Akşehirli Hocazâde Abdünnâsır'ın şehadetiyle onun bir günü hakkında özetle şunları söyleyebiliriz:

“Gündelik işlerine hep sağ tarafıyla başlar, uygun duaları dilinden eksik etmez. Ezanlara iştirak edip huşu içinde dinler, salavat ile ezan duasını eda eder, misvaklanıp abdest alır. Sabah namazının sünnetini sünnete uygun olarak evinde kıldıktan sonra farz için camiye geçer. Kuşluk vaktine kadar camide kalıp, çeşitli tövbe istiğfar duaları okur. Sonra Yasin suresi ve Kur'an'dan iki hizb okuyup Kuşluk namazını eda eder. Ders günü ise altı kitaptan ilim nakleder. Ders günü değilse altı kitaptan mütalaa eder. Sonra evine gider Hz. Davut orucuna devam ettiği için oruçluysa kayluleye çekilir, değilse bir miktar yemek yiyip kaylule yapar. Namazların sünnetlerini evinde kılar farzlarda cemaate iştirak eder. Öğle namazından sonra ikindiye kadar ilim ve telifât ile meşgul olur. Oruçlu değilse ikindiden önce yemeğini yiyip, namazdan sonra yine ders okuturdu. Akşam namazından sonra evvâbin namazını üç selam ile kılar, her gün yatsı namazından sonra Mülk, Âmenerrasulü (Bakara'nın son iki ayeti) ve muâvizateyni okur. Cuma geceleri bunlara Kehf ve Duhan surelerini de ilave eder. Gece teheccüde kalkar, bir saat kadar yüce Rabbine münacaat, rica, tazarru, niyaz, tevbe-i nasuh ve halisane istiğfarla meşgul olur. Sonra vakit uygunsu bir müddet daha dinlenir. Gündelik evrâd ve ezkârına o kadar riayet eder ki bir sebeple eda etmediği ezkârı daha sonra kaza eder.”⁵¹

Burada öğrencisinin naklettikleri, onun gündelik hayatında ibadetlerinde ne kadar titiz olduğunu, nafilelerini bile ihmal etmediğini ancak riyadan kaçınarak bu ibadetleri münferiden eda ettiğini, ezkârının Kur'an ve sahih sünnet merkezli olduğunu, bunların yanında üstlendiği müderrislik görevinin de gereklerini hakkıyla yerine getirdiğini göstermektedir.

Değerlendirme ve Sonuç

Hakkında çok farklı değerlendirmeler yapılan Birgivî Mehmed Efendi'nin eserleri dikkate alındığında yaşadığı toplumdan farklı bir inanç ve düşünceye sahip olmadığı aşıkardır. O, aldığı eğitimin gereği dönemindeki eksiklik, hata ve yanlışları söylemekten çekinmemiştir. İkazlarını yüksek tonda yaptığı için de diğer âlimlerden farklı bir söylem dile getirmiş gibi görünmektedir. Hâlbuki beslendiği ve kullandığı kaynaklar neredeyse tamamen Hanefî geleneğe aittir. Bu itibarla onun İbn Teymiye'den etkilenen bir tasfiyeci olduğunu söylemek Mehmed Efendi'ye yapılacak bir haksızlık olur. Hayatına baktığımızda Balıkesir, İstanbul, Edirne ve Birgi'de yaşadığı, Batı Anadolu ve Rumeli'nin dışına çıkmadığı anlaşılmaktadır. Yine eserlerinde bilimsel bir hassasiyetle (muhtemelen kul hakkı endişesiyle) referanslarını

---

⁵¹ Arslan, “İmam Birgivî ve Günlük Hayatı” 55-57.

açıkça belirten bir âlimin, İstanbul'daki Mısır ve Şam'dan gelen Arap kökenli âlimler vasıtasıyla İbn Teymiye ile tanışmış olabileceği ihtimali üzerinden yorum yapmak⁵² da bilimsel hassasiyet ile örtüşmez.

Öte yandan *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*'sine ve ona nispet edilen bazı risalelere istinaden onun tasavvuf erbabı bir şahıs olarak sunulması da zorlama bir çabadan ibarettir. Zira o, Kitap ve Sünnet temelli olarak inandığı dinin emirleri doğrultusunda “üsve-i hasene” olan bir Peygamberi örnek alır ve Hz. Aişe'nin “Onun ahlakı Kur'an ahlakıydı” açıklaması doğrultusunda şer'î ilimlerin kaynağı olarak gördüğü Kur'an ve Sünnet ekseninde bir ahlak nizamını açıklamak ister. Bunu yaparken de yaşadığı dönemde din, hukuk ve ahlak adına gördüğü yanlışlara işaret etmekte ve bunların nasıl düzeltilmesi gerektiğinin çarelerini de sunarak toplumu irşad etme gayretindedir.

O, zaman zaman sözü, keşf ve ilhama sahip olduklarını, Allah'ı gördüklerini iddia eden bazı sûfilere getirerek bunu şiddetle eleştirip bir sapkınlık olarak değerlendirir. Bu tavır, Hanefi gelenekten bildiğimiz ‘keşf ve ilhamın bilgi kaynağı olamayacağı’ kabulünün bir sonucudur. Öte yandan samimiyetle dinin yaşanmasından yana olan Mehmed Efendi, tarikat kültüründe din adına geliştirilen müzikli, semalı ve rakslı zikir meclislerini, ücret karşılığı, Kur'an okuma, salavât çekme, dua etme vb. uygulamaları, toplu halde kılınan nafîle namazları, toplumumuzda hâlâ tartışma konusu olan kandil gecelerine mahsus olduğu iddia edilen nafîleleri, cenaze törenlerinde din adına yapılıp gelenek haline getirilen bazı uygulamaları Kitap ve Sünnet'te yeri olmadığı gerekçesiyle reddeder. Onun bu tavrında bu uygulamaların dini gelenek olarak zamanla sahih ve emredilen farz ibadetlerin önüne geçerek dini yaşayışı bambaşka mecralara sürüklenme endişesini duyan bir zahidin hissiyatını görmek mümkündür. Tasavvuf adına kendisine nispet edilen risalelerin mevsukiyeti ise önemli ölçüde tartışmalıdır. Dolayısıyla ona nispeti kesin olmayan metinler üzerinden bir tasavvuf anlayışının çıkarılması bizi doğru neticelere ulaştırmaz.

Mehmed Efendi'nin takva tanımında gördüğümüz, “Hakk'tan gayrını gönülden çıkarma” anlayışıyla dünyaya minnet etmeyen bir tavra sahip olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim o, birkaç yıllık resmi görevinden, gördüğü kötülükleri düzeltmediği endişesiyle ayrılmış, elde ettiği geliri hak sahiplerine dağıtıp helalleşmiştir. Öte yandan resmi otoriteye karşı çıkmayı doğru bulmamasına ve fitneden çekinmesine rağmen, doğru bildiği hususlarda resmi otoriteyi ikaz etmekten, söylemlerini dile getirmekten çekinmemiştir. Birgi'deki yaşayışını dikkate aldığımızda o, bizim giriş kısmında adlandırdığımız ahlak temelli din anlayışını bir zahid olarak

---

⁵² Ocak, *Yeniçağlar Anadolu'sunda İslam'ın Ayak İzleri*, 234.

en güzel şekilde temsil etmiş ve bunu bir eserle, *et-Tarikatü'l-Muhammediyye* ile taçlandırmıştır.

Birgivî Mehmed Efendi bütün bu eleştirilerini yaparken temel dayanağı Kur'an ve Sünnettir. Sünnetin kaynağı olarak da selef-i salihînin derlediği hadis mecmualarını kullanıp, bu kaynaklardaki hadislerden doğrudan nakillerde bulunur. Bu nakillerinde onu hadislerin sıhhatini çok fazla sorgulamadığı, muhtemelen selef-i salihîne ve ehl-i hadise tam güvenle bağlanıp onların naklettiklerini doğru gibi algıladığı, Hanefî gelenekte ahad haberler amel etmeye yönelik kabullerle hareket ettiği anlaşılmaktadır. Bu hareket tarzı ise hadisler konusunda onu nispeten lafızcı din algısına yöneltmiştir. Nitekim 17. yüzyılda hakkında yapılan tartışmalarda kullandığı hadislerin sıhhati tartışma konusu edilir.⁵³ Öte yandan H. Martı'nın da belirttiği gibi ısrarla tavsiye ettiği ve gösterdiği sünnet-i seniyye, nebevi sünnet ve Muhammedi yolu açıklarken kullandığı rivayetlerin bir kısmının zayıf ve uydurma oluşu,⁵⁴ onun açıklamalarını da Sünnet ekseninde zayıf bırakmakta ve tartışmalı hale getirmektedir.

Daha ilginç olanı ise hadis eksenli bu tavrın Birgivî Mehmed Efendi'den kısa bir süre sonra ondan farklı bir şekilde başka bir Mehmed Efendi tarafından şiddet ve baskı unsuruna dönüştürülmesidir. Kadızâde Mehmed Efendi (1045/1635) resmi otoriteyle işbirliği içinde Birgivî'yi üstat edindiğini ve onun fikirlerini benimsediğini iddia ederek dönemin Halvetîleriyle şiddetli bir mücadeleye girişir. Bu dönemde yazılan bazı risalelerin etkinlik sağlamak için Birgivî'ye nispet edildiğini de belirtmek gerekir. Burada bizi ilgilendiren sonuç ise bu lafızcı tavrın uygun siyasi şartlarda ve resmi otorite desteğiyle Selefiliğe benzer şekilde şiddete dönüşmeye yatkın oluşudur. Yakın tarihlerde bunun farklı bir örneğini Pakistan ve Afganistan'da Hanefî Diyobend okulundan doğan Taliban hareketinde de görmekteyiz. Araştırmacıları Birgivî konusunda yanıltan da muhtemelen Selefiliğe benzer bu şiddet eğilimidir. Öyle anlaşılıyor ki şiddete yol açan husus, mezhebi tutumdan öte din anlayışındaki zihniyet farklılaşmalarından kaynaklanmaktadır.

Kaynakça

- Arıkan, Adem. “Osmanlı'da İbn Teymiyyeciliği Birgivî Üzerinden İhdas Etmenin İmkânı – Eleştirel Bir Yaklaşım –”, *Osmanlıda İlm-i Kelam Alimler Eserler Meseleler*, Edit. O. Demir, V. Kaya, K. Gömbeyaz, U. M. Kılavuz, 471-521. İstanbul: İsar Yayınları, 2016.
- Arslan, Ahmet Turan. *İmam Birgivî Hayatı Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri*, İstanbul: Seha Yayınları, 1992.

⁵³ Bu konuda İbn Sadaka Ali b. el-Hasan (1050/1640)'nın yazdığı *İdrâku'l-Hakika* adlı eser *et-Tarikat-i Muhammediyye*'nin hadislerini tahrirci konu edindir. Bu eserle ilgili Ahmet Ürkmez tarafından *Kadızâdeliler-Sivâsiler Tartışmalarının Hadis İlmine Etkisi İdrâku'l-Hakika Örneği*, adıyla (Konya 2000) bir Yüksek lisans tezi yapılmıştır Kalaycı. *Osmanlı Sünniliği*, 243.

⁵⁴ Huriye Martı, *Birgivî Mehmed Efendi*, 171.

- Arslan, Ahmet Turan. “İmam Birgivi’ye Nispet Edilen Bazı Eserler”, *I. Ulusal İslam Elyazmaları Sempozyumu, 13-14 Nisan 2007 Bildiriler Kitabı*, 175-182. İstanbul: Türçek, 2009.
- Arslan, Ahmet Turan. “İmam Birgivi ve Günlük Hayatı”, *İlim ve Sanat*, 19 (1988): 52-57.
- Birgivi, Mehmed b. Pîr Ali. *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye fî sîreti'l-Ahmediyye*. İstanbul: b.y. 1260/1844; trc. Celal Yıldırım, İstanbul: Demir Kitapevi, 1969; trc. Muhammed Taha, İstanbul: Muallim Neşriyat, 2013.
- Ceyhan, Semih. “Zühd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 44: 530-532. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Cürcâni, Seyyid Şerîf. *Ta'rifât, Tasavvuf İstilahları*, trc. A. Mecdî Tolun, İstanbul: Litera Yayıncılık, 2014.
- Demirci, Mehmet. *Tarihten Günümüze Tasavvuf Kültürü*. İstanbul: Vefa Yayınları, 2009.
- Gedikbaşı, Gülgün. *İmam Birgivi’de Takvâ Kavramı*. Yüksek Lisans Tezi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, 2017.
- Kalaycı, Mehmet. *Osmanlı Sünniliği Tarihsel-Sosyolojik Bir Tahlil Denemesi*. Ankara: Otorite Yayınları, 2015.
- Kalaycı, Mehmet. “Buhara’dan Kastamonu’ya Uzanan Bir Mecmua: Hanefî Geleneğin Anadolu’ya Taşınma Sürecine Dair Bazı Tespitler”, *IV. Uluslararası Şeyh Şa’ban-ı Velî Sempozyumu Hanefîlik-Mâturîdîlik 5-7 Mayıs 2017 Kastamonu*, ed. C. Çuhadar v.dğr. 1: 295-306, Kastamonu Üniversitesi 2017.
- Kaylı, Ahmet. *A Critical Study of Birgivi Mehmed Efendi’s (d.981/1573) Works and Their Dissemination in Manuscript Form*. Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2010.
- Kuegelgen, Anke Von-Muminov, Ashirbek. “Mâturîdî Döneminde Semerkand İlahiyatçıları”. *İmam Mâturîdî ve Maturidilik*, Haz. S. Kutlu, 3. Baskı, 279-292. Ankara: Otto Yayınları, 2011.
- Kureşî, Abdulkâdir b. Muhammed. *el-Cevâhiru'l-Muziyye fî Tabakâti'l-Hanefiyye*, nşr. A. Muhammed el-Hulv, I-V, 2. Baskı, Riyad: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1993.
- Sönmez Kutlu, “Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmam Mâturîdî”, *İmam Mâturîdî ve Maturidilik*, Haz. S. Kutlu, 3. Baskı, 23-64. Ankara: Otto Yayınları, 2011.
- Lekesiz, Hulusi. *XVI. Yüzyıl Osmanlı Düzenindeki Değişimin Tasfiyeci/Püritanist) Bir Eleştirisi: Birgivi Mehmed Efendi ve Fikirleri*. Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi, 1997.
- Martı, Huriye. *Birgivi Mehmed Efendi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011.
- Martı, Huriye. *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye Muhteva Analizi-Kaynakları-Kaynaklık Değeri*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2012.
- Martı, Huriye-Ürkmez Ahmet. “XVI. Asır Osmanlısında Bir Âlimin Kaleminden Siyasetin Eleştirisi: Birgivi ve “Zuhru'l-Mülûk” Adlı Eserinin Tercümesi, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15/2 (2015): 1-28.
- Mâturîdî, Ebû Mansûr. *Kitabu't-Tevhid*, haz. B.Toplaoğlu-M.Aruçi, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003.

- Mâturîdî, Ebû Mansûr.. *Tevîlatu'l-Kur'ân*. edit. B. Topaloğlu, I-XVIII, İstanbul: Mizan Yayınları, 2005-2011.
- Nesefî, Necmuddin Ömer b. Muhammed. *El-Kand fî Zikri Ulemâi Semerkand*, thk. Yusuf el-Hâdî, Tahran: Âyine-i Mirâs, 1999.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Yeniçağlar Anadolu'sunda İslam'ın Ayak İzleri: Osmanlı Dönemi: Makaleler-Araştırmalar*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2011.
- Özen, Şükrü. "IV(X). Yüzyılda Ehl-i Sünnet Mutezile Mücadelesi ve Bir Ehl-i Sünnet Beyanamesi", *İslam Araştırmaları Dergisi*, 9 (2003): 49-85.
- Semerkandi, Ebu'l-Leys ez-Zâhid Nasr b. Muhammed el-Hanefî. *Tenbîhu'l-Gafilîn*, thk. Seyyid Arabi, Kahire: Mektebetü'l-eymân bi'l-mansûra, 1994.
- Semerkandi, Ebu'l-Leys ez-Zâhid Nasr b. Muhammed el-Hanefî. *Bostânu'l-Arifîn*, thk. Abdu'l-vâris Muhammed Ali, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye. 2010. İki eser birlikte A. Akçiçek tarafından Türkçeye çevrilmiştir. İstanbul: Bedir Yayınları, 1975.
- Watt, W. Montgomery. *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, trc. E.R. Fığlalı, Ankara: Umran Yayınları, 1981.
- Yüksel, Emrullah. *Les Idées Religieuses et Politiques de Mehmed el-Birkéwî*, thèse de Doctarat du 3é cycle, soutenue à la Sorbonne, Paris, 1972.
- Yüksel, Emrullah. *Mehmed Birgivi'nin Dinî ve Siyasî Görüşleri*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011.